

OSMANLI DÖNEMİ GENCE-KARABAĞ EYALETİNDE VAKIFLAR (16. Yüzyılın sonları)

*Doç. Dr. Hüsamettin MEHMEDOV (Karamanlı)**

Osmanlı öncesi Gence-Karabağ eyaleti vakıflarının durumu hakkında son zamanlara kadar herhangi bir bilgiden yoksunduk. Bu bölgedeki vakıflar hakkında ilk derli toplu bilgiyi osmanlıların Gence-Karabağ eyaletini ele geçirdikten sonra tertibine başladıkları H. 1001/1593 yıl tarihli icmal defterinde bulmaktayız¹.

Gence-karabağ eyaletinin icmal defterinde bu eyalette osmanlılardan önce kurulmuş ve osmanlı döneminde de vakıf olarak çalışmış dört şeyhin vakfı hakkında bilgi verilmiştir. Bunlar, defterde ismi şeyh Nizami olarak geçen Nizami Gencevî'nin Azerbaycan'da türbesi bugün de ziyaret edilen ve halk arasında Imamzade olarak tanınan Imamzade şeyh Muhammed'in, yine bu eyalette olan ve Cabir Ansarî'nin evladlarından olduğu kabul edilen şeyh Sıraceddin'in ve ayrıca şeyh İzz eddin'in vakıflarıdır.

Şeyh Nizami Gencevî'nin vakfı hakkında ilk bilgiyi veren, bildiğimiz kadar Prof. Dr. Fahrettin M. Kırzıoğlu olmuştur². Sonralar, 1983 yılında merhum akademik Hamit Araslı Nizami'nin vakfı hakkında 19. yüzyıl Rus kaynaklarındaki bilgileri de ilave etmekle bir yazı yayınladı³. 1984 yılında biz, akademik Ziya Bünyadov'la bera-

* Azerbaycan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Bilim İşleri Sekreteri.

1. Gence-Karabağ eyaleti icmal defteri.-İstanbul, Başbakanlık Arşivi, Tapu- Tahrir defteri, N: 699. s. 286-289 (Bu vakıfların fotokopilerini bana vermiş sayın Prof. Dr. Fahrettin Kırzıoğlu'ya içtenlikle teşekkür ederim).

2. M. Fahrettin Kırzıoğlu, 1593 (H. 1001) yılı Osmanlı vilâyet tahrir defterlerinde anılan Gence-Karabağ sancakları "Ulus" ve "Oymakları"-A.Ü. Ed. Fak. Araştırma dergisi Ahmet Caferoğlu özel sayısı, fasikül: 1, sayı: 10, Ankara, 1979, s. 219.

3. Hamit Araslı. Nizami vagfı haggında yeni sened.-"Edebiyat ve incesenet" gazetesi, 25.02.1983. Vakfın metni siyakat, rakamlar ise "erkam-i divaniye" ile yazılmasından dolayıdır ki, merhum akademik Hamit Araslı metni'nin bazı yerlerini yanlış okumuştur. Buna göre de bu yazıda bir çok hatalar ortaya çıkmıştır. Örneğin, Kurtlubağçe nehri mezar'asının geliri 1.500 akçe yerine yanlış olarak 1.000 akçe, Zemin-i tahta-i çeltük'ün geliri

ber Nizami vakfının metnini günümüz Azerbaycan Türkçesine çevirip "Edebiyat ve Incesenet" gazetesinde yayınladık⁴.

Şeyh Nizami vakfı 1187 yılında Atabek Kızıl Arslan (1186-1191) tarafından hediye edilmiş Hamduniyan köyünün esasında kurulmuştur. Bu köyün nerede olduğu ve şeyh Nizami vakfının sonraki yüzyıllardaki durumu hakkında kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlamadık.

Bu vakfın Atabekler ve Osmanlılar dönemindeki durumları arasındaki fark ilk önce, Atabekler döneminde Hamduniyan köyünün gelirinin büsbütün Nizami Gencevî'ye verilmesine karşılık Osmanlılar döneminde gelirin tümünün değil, yalnız bir kısmının verilmesinde gözüküyor; Hamduniyan köyünün (16 yüzyılın sonlarına doğru bu köyün ismi "İle" olarak anılıyor; icmal defterde "Hamduniyan" ismi "İle" isminden sonra, "nam-i diğer" deyimini yazılmıştır) geliri tam olarak şeyh Nizami vakfına tahsis edilmemiştir. Fakat bununla beraber Atabekler döneminde tek bir köyden oluşan şeyh Nizami vakfına Osmanlılar döneminde daha bir köy, bir mezar'a, birer çeltük, bostan, çiftlik zemini, Gence kalesi içinde iki na'lbend ve birer kassab ve ekmekçi (habbaz) dükânlarının yıllık gelirinin tümü ve yine kaledeki han'da iki hücrenin geliri de şeyh Nizami vakfına tahsis edilmiştir.

Şeyh Nizami vakfının yıllık gelirinden (17.480 akçe) "ta'amiyye", "tevlıyyet", "cibayet", "kurban" kesilmesi için ve ayrıca türbenin ferraş ve türbedarının, Gence camisi⁵ müderrisinin maaşları için yıllık gelirin %86,5 (15.120 akçe) ayrılmıştır. Gelirin geri kalan %13,5 ni ise türbenin onarım ve aydınlatılması için kullanılmış olsa gerektir.

1.500 akçe yerine yine yanlış olarak 100 akçe, Nizami vakfının yıllık geliri 17.480 akçe yerine yanlış okumaktan dolayı 12.000 akçe olarak kabul edilmiştir. Diğer hatalar "masraf"lar bölümünde de tekrar olunuyor: ta'amiye için 15 akçe yerine 52, tevlıyyet- 5 akçe yerine 20, nezaret 3 akçe yerine 30, kitabet 2 yerine 10, müderrislik 15 akçe yerine 52 akçe, masraflar 42 akçe yerine 840 olarak okunmuştur. Aynı zamanda bu yazıda bütün masraflar "yıllık" olarak gösterilmiştir ki, bu ise "yevm" (gün) kelimesinin yanlış okunmasından kaynaklanıyor. Bu tür belgelerde "akçe kelimesinin yazılmasını bilmiyen merhum akademik Hamit Araslı "yevm" kelimesini "som" (para anlamında bu kelimeyi bugün Özbekler kullanıyor) olarak okumuş ve masrafların "günlük" prensibi üzere dağıtılması hususu yazısında yer almamıştı.

4. Ziya Bünyadov, Hüsameddin Memmedov, Nizami vafğı hakkında senede dair "Edebiyat ve incesenet" gazetesini, 03.08.1984

5. Gence camisine halk arasında "şah Abbas mescidi" de denilir. (Bu cami ve üzerindeki epigrafik yazılar için bkz.: M.S. Nematova. Azerbaycanın epigrafik abideleri. (17-18 asırlar). Bakı. 1963, s. 147-153.

İcmal defterde İmam Muhammed al-Bâkır'ın (ö.114/732) evladlarından olduğu yazılı olan İmamzade şeyh Muhammed türbesi vakfına tahsis edilmiş gelir 1 asiyab ve 2 mezra'nın gelirinden oluşuyordu. Fakat şeyh Nizami vakfından farklı olarak 2 mezra'adaki malikane ve timarların gelirlerinin yalnız bir kısmı ("hisse") adı geçen vakfa tahsis edilmiştir. Yine şeyh Nizami vakfından farklı olarak İmamzade şeyh Muhammed türbesi vakfının geliri yüzde yüz giderlere ("masraf") ait edilmiştir. Yıllık gelir (5.308 akçe) büsbütün "ta'amiyye", "tevlîyyet", "kurban", "ferraşsiyye", "cibayet" ve "türbedar"lık olarak paylanmıştır.

Gence-Karabağ eyaletindeki diğer iki vakfın icmal defterde evlad vakıfları olduğu yazılıdır. Bunlardan biri, "her muceb-i şart-i vâkif kayd olunmuştur", yazılı notu olan vakıf, şeyh İzzeddin'in Gence kazasında olan evlad vakfıdır. Geliri (18.780 akçe) büsbütün evladlarına tahsis edilen şeyh İzzeddin vakfına Kürek nahiyesinde olan bir köy ve üç nehirdeki şeyh İzzeddin'in evladlarının malikanesi, divanı timar ile mirmiran hassalarının gelirinin belirlenmiş bir kısmı "hisse", "hısf") bu vakfa ait idi.

Dizak, Arasbar ve Hakkari nahiyelerinin 4 köy ve 4 mezra'asından gelir temin edilen ve Cabir Ansarı'nın evladlarından olan şeyh Kemaleddin oğlu şeyh Sıraceddin vakfına ait Dizak nahiyesinin bir köy (Şeyhlü) ve 4 mezra'ası (Sersebil, İlgöçür, Erdak ve Kolsefak) Akkoyunlu sultanlarından Uzun Hasan ("Hasan padişah"), Cihanşah ve Şeyh Üveys Bahadır han zamanından şeyh Sıraceddin'in evladlarının elinde "evladiyyet üzere tasarruf olunur", diye bir temessükle Osmanlılar dönemi, yani 16. yüzyıl sonlarına kadar bu şartla yönetildiği defterde yazılmıştır. Bunun üzerine Osmanlılar da aynı şartla bu vakfın evlad vakfı olarak tasarruf olunması şartını "emr-i alî" ile tasdik edilmiştir. Arasbar, Hakkari ve yine Dizak nahiyesinde olan birer köy, kanımızca sonralar, belki Osmanlılardan biraz önce, yani Safevîler döneminde evlad vakfına ilave edilmiş olması gerektir.

Bu vakfın Arasbar, Hakkari ve Dizak nahiyelerindeki köylerden vakfa tahsis edilmiş gelir şeyh Sıraceddin'in neslinden olan evladlarına "iki yaşdan" verilmesi şartı yazılmıştır.

Bu vakıf metinlerinin ortaya çıkmasına kadar, gerek Gence-Karabağ eyaletinde, gerekse diğer eyaletlerde vakıf tahsis etme geleneği hakkında hiçbir bilgimiz yoktu. Fakat bu eyaletlerin Azerbaycanın gelişmiş bölgeleri olmasından dolayı bu bölgede Türk-Islam geleneğine uygun olarak sosyal kurumların, özellikle vakıf müessesesinin geniş şekilde kurulmuş olması gerektir. Bunu 1727 yıl tarihli Nahçıvan sancağı, Tiflis eyaleti mufassal defterlerinde

yer almış vakıflar hakkında olan geniş bilgiler de tastik etmiş bulunuyorlar⁶. Ayrıca İstanbul'da Başbakanlık Arşivinde bulunan Azerbaycanla ilgili Tapu-Tahrir defterlerinde vakıf müessesesi hakkında geniş bir bilgi verileceğini de tahmin ediyoruz.

Kısacası, Azerbaycan'da vakıf müessesesi kurma, onları yaşatma ve geliştirme geleneği, hükümetlerin bu sosyal kuruma karşı politikalarını açıkca sergileyecek bir panoramanın yaratılmasına hizmetedeceği düşüncesindeyiz. Bu amaçla 1593 yıl tarihli Gence-Karabağ eyaleti icmal defterinde yazılmış dört ünlü şeyh'in vakflarının yayınlanmasını uygun gördük.

Şeyh Siraceddin Vakfı (s. 286).

6. Defter-mufassal sancak-i Nahçıvan-Istanbul, BB N: 905; Defter-i mufassal eyalet-i Tiflis. İstanbul, BB. N: 899; Z.M. Bunyatov, H.M.Mamedov. "Prostranny defter sandjaka Nahıçevan" 1727 goda. "Srednevekoviy Vostok: istoriya i kultura" makaleler toplusu, Baku, 1990, s. 112-123; G.M.Mamedov. Ordubad v osmanskoj sisteme upravleniya (1724-1735)- 4 Vsesosoyuznaya şkola molodih vostokovedov. Tezisi. Moskva, 1986, s. 52.

s. 287

Evkaf-i merhum şeyh İzzeddin. Vakf-i evlâd-i müşarünileyh der kaza-i Gence.

Karye-i Küşk tâbi-i Dağistan-i Kürek.

Nısf-ı malikane-i vakf-i evlâd-i müşarünileyh ve nısf-i malikane ve tamam divanî timar.

Hisse-i vakf-ı müşarünileyh- 3.450 (akçe)

Nehr,i Arasbar, tâbi-i Arranî-i Gence.

Malikane-i vakf-i müşarünileyh ve tamam divanî hass-i mirmiran.

Hisse-i vakf-i müşarünileyh- 8.250 (akçe)

Nehr-i Dinareşin, el-meşhur Gence arhı, tâbi-i mezbur.

Malikane-i vakf-i evlâd-ı müşarünileyh ve tamam malikane-i hass-i mirmiran.

Hisse-i vakf-i müşarünileyh- 5.500 (akçe)

Nehr-i Surfer, tâbi-i mezbur.

Malikane-i vakf-i evlâd-i müşarünileyh ve tamam divanî hass-i mirmiran hisse-i vakf-i müşarüniley-1.000 (akçe)

Mezra'a-i nehr-i Yedigâr-i suflâ, nezd-i karye-i Sevafi, tâbi-i Kürek.

Nısf-ı malikane-i vakf-i evlâd-ımaşarünileyh ve tamam divanî timar.

Hisse-i vakf-i müşarünileyh-500 (akçe)

Evlâd vakfidır. Ber mucceb-i şart-i vâkıf kayd olunmuşdur.

" " "

s. 288

Evkaf-i merhum şeyh Nizami-kaddese sırrehü'l-aziz- der kaza-i Gence, der nahiye-i Kürek-i büzürg.

Karye-i Ile, nâm-i diğêr Hamduniyan, tâbi-i mezbur.

Nısf-ı malikane-i vakf-i zaviye-i mezbur ve nısf-i malikane ve tamam divanî timar.

Hisse-i vakf-3.500 (akçe)

Nehr-i Pir Celil, tâbi-i Gence.

Malikane-i vakf-i zaviye-i mezbur, divanî hass-i mirmiran.

Hisse-i vakf-2.000 (akçe)

Mezra'a-i nehr-i Kurtlubahçe der nezd-i Kuşkara.

Nısf-ı malikane-i vakf-i zaviye-i mezbur ve nısf-ı malikane ve tamam divanî timar.

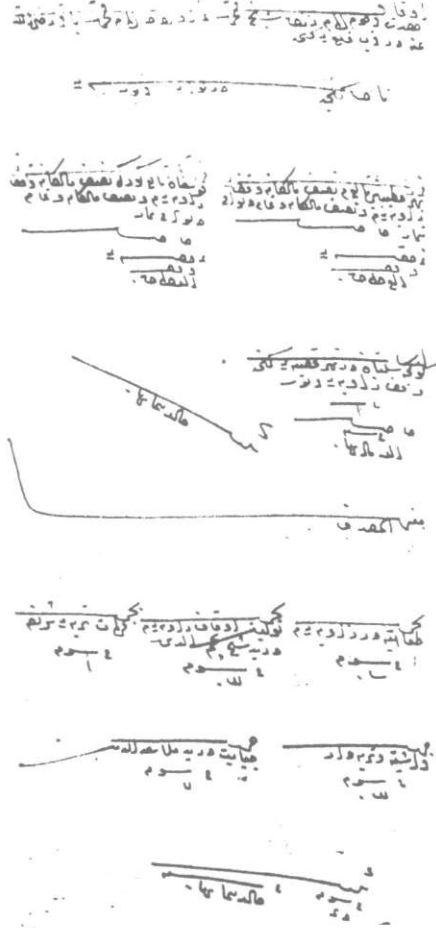
Hisse-i vakf- 1.500 (akçe)

Zemin-i tahta,i çeltük der nehr-i Zazalı, tâbi-i nahiye-i Kürek.

Vakf-i zaviye-i mezbur.

Kıt'a-ı

- Hâsıl- 1.500 (akçe)*
Zemin-i bostan der nehr-i Şâkı, tâbi-i Gencebasan.
Kıt'a-ı
Hasıl 180 (akçe)
Zemin-i çiftlik der nehr-i Dınakşenb, tâbi-i Gence. 20 tağarlık.
Kıt'a-ı
Hâsıl-1.600 (akçe)
Yekûn 10.280 (akçe)
Der nefsi-i Gence
Dükkan-i na'lbend der bab-i kapan.
Arsa-iki bab. Beher bab fî yevm- 2 (akçe)
Hâsıl fî sene- 1.400 (akçe)
Dükkan-i kassâb der bab-i kapan.
Arsa- bir bab. Fî yevm- 6 (akçe)
Hâsıl fî sene- 2.160 (akçe)
Dükkan-i habbaz der bab-i han.
Arsa- bir bab. Fî yevm- 6 (akçe)
Hâsıl fî sene- 2.160 (akçe)
Hücerât mâ' süknâ der han.
Arsa- iki bab. Beher bab- fî yevm- 2 (akçe)
Hâsıl fî sene- 1.440 (akçe)
Yekûn- 7.200 (akçe)
Cem'an- 17.480 (akçe)
Minhâ al-masraf
Becihet-i taâmiyye der zaviye-i mezbur, fî yevm- 15 (akçe)
Cihet-i tevliyyet, der yed-i şeyh Baba, fî yevm- 5 (akçe)
Cihet-i nezâret, fî yevm- 3 (akçe)
Cihet-i kitâbet-i vakf, fî yevm- 2 (akçe)
Cihet-i kurban-i türbe-i mezbur, fî yevm- 1 (akçe)
Becihet-i vazife-i mevlânâ Muhammed, el-müderriş bitarik-i al-b... (?)
der cami-i Gence, fî yevm- 15 (akçe). Serdar canibinden emr virülüb m...
(?) olunmuşdur.
Becihet-i vazife-i ferraş, fî yevm- 1 (akçe)
Yekûn- yevmiyye: 42 (akçe)
Ber mucceb-i şart-i vâkıf kayd olunmuşdur.

İmamzade Şeyh Muhammed Vakfı (s. 289).

s. 289

Evkaf-i hazret-i merhum İmamzade şeyh Muhammed, 'an evlâd-i İmam Muhammed Bakır- rada Allah anha- der kurb-i kal'a-i Gence.

Nahiye-i Gence der liva-i mezbur.

Mezra'a-i nehr-i Hatibî, tâbi-i mezbur.

Nısf-ı malikane-i vakf-i zaviye-i mezbur ve nısf-ı malikane ve tama divanî timar.

Hâsıl 'an hisse-i vakf, 2.550 (akçe)

Mezra'a-i Kuşğan, tâbi-i Kürek.

Nısf-ı malikane-i vakf-i zaviye-i mezbur, nısf-ı malikane ve tamam divanî timar.

Hâsıl'an hisse-i vakf- 1.550 (akçe)

Âsiyab Gökçe Sultan, der nehr-i kasaba-i Gence- vakf-i zaviye-i mezbur.

Bab-ı

Hâsıl fî sene- 1.208 (akçe)

Yekûn- 5.308 (akçe)

Minhâ al-masraf.

Becihet-i tâ'amiyye der zaviye-i mezbur, fî yevm- 6 (akçe)

Becihet-i tevliyyet-i evkaf-i zaviye-i mezbur, der şeyh Nacmeddin, fî yevm- 3 (akçe)

Becihet-i kurban-i türbe-i şerife, fî yevm- 1 (akçe)

Cihet-i ferraşiye ve türbedar, fî yevm- 3 (akçe)

Cihet-i cibayet-i der yed-i molla saadeddin, fî yevm- 2 (akçe)

Yekûn-fî yevm: 15 (akçe)

fî sene- 5.308 (akçe)